

PENEK YAKINLARINDA BİR ORTAÇAĞ MANASTIRI (ODALAR MANASTIRI)

A.Murat AKTEMUR *-İ.Umut KUKARACI*

2002 yılı Ekim ayında, Erzurum iline bağlı Şenkaya ilçesi ve çevresinde yaptığımız yüzey araştırması sırasında, Şenkaya ilçesine bağlı Penek Köyü'nün yaklaşık 450-500 m. Kuzeydoğusundaki sarp kayalık bir vadide (Odaların Deresi)¹ eski bir yapı kalıntısı olduğunu öğrendik². Yöredeki yaşlıların tehlike uyarılarına rağmen, kayalardan tırmanarak yapının bulunduğu yere ulaştığımızda bizi büyük bir heyecan kapladı. Çünkü bu, sıradan basit bir yapı değil, bir kısmı kayaya oyulmak suretiyle, bir kısmı da duvarlarla oluşturulmuş tipik bir manastırdı (Resim:1, Çizim:1).

Üzerinde tarihine yönelik her hangi bir ibare bulunmayan yapının, yöre ile ilgili yazılı kaynaklarda adı geçmemektedir³. Bu nedenle, ilk kez tanıtılacak olan eserin tarihleme ve tanıtımında görülebilecek hata ve eksikliklerden dolayı şimdiden okuyucularımızın anlayışını bekliyoruz.

Sarp kayalık bir mevkide yer alan ve çevresinde yerleşim yeri bulunmayan manastırın 450-500 m. Güneybatısında Penek Köyü, Penek Köyü'nün

* Uzm. (Sanat Tarihçi)-Uzm.(Mimar), Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Öğretim Elemanları .

¹ Yöre halkı manastırın yer aldığı bu vadiye Odaların Deresi adını vermektedir. Kanaatimizce bu vadi adını, manastırın çok odalı planından almış olmalıdır. Şimdilik adı ve tarihi kesin olarak bilinmeyen, literatüre girmemiş bu yapıya biz de Odalar Manastırı adını uygun gördük.

² Yapı hakkında bize ilk haberi veren ve yöre halkından olan Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü sekreteri Hüseyin Topal'a kültüre karşı duyarlılığından dolayı teşekkür ederiz.

³ E.TAKAISHVILI, Archaeological Expedition to Kola-Oltisi and Changli, Paris 1938, p.20.; Sh. AMIRANASHVILI, History of Georgian Art, Tbilisi 1963, p.180.; R.W.EDWARDS, Medieval architecture in the Oltu Penek Valley, DOP,39,1985,P.27-32.; V. BERIDZE, The Architecture of Tao -Klardjeti, Tbilisi, 1981, p.52-56, 132-138.; N.THIERRY, Peintures Historique d'Oski (Tao) Revue des études georgiennes et caucasiennes,Vol.2, Paris 1986,p.135-153.

de yaklaşık 350 m. Doğusunda eski bir Gürcü yerleşimi ve Gürcülerden kalma X. yüzyıla ait Bana Kilisesi bulunmaktadır⁴.

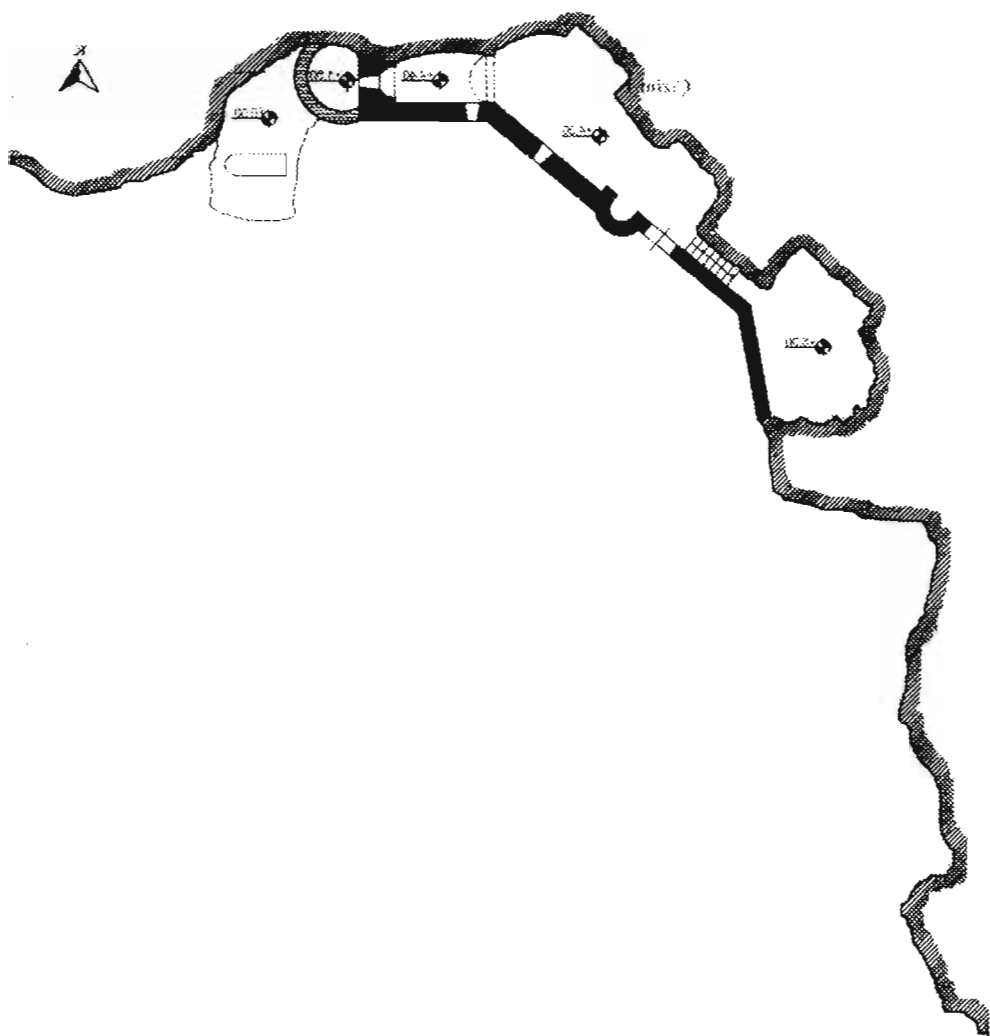
Bana Kilisesi eski yerleşim alanı ve bugünkü Penek Köyü ve çevresinin IX-X. yüzyıllarda Gürcü yerleşimi olduğunu göz önünde bulundurduğumuz takdirde, konumuz olan manastırın da kesin olmamakla birlikte X. yüzyıldan kalma bir Gürcü yapısı olduğunu düşünmek, akla yatkın gelmektedir.

Sırtını kayalara dayanmış olan ve kuzeyi kayaların oyulmasıyla oluşturulan manastır,sarp konumu, plan düzeni ve mimarisıyla adeta Sumela Manastırı'nın küçük ölçeklerde ele alınmış şeklidir(Resim:2). Konum ve mimarisi ile Şebinkarahisar'daki Meryem Ana Manastırı'nı da akla getirir. Manastır birimleri doğudan batıya doğru, doğal kayalıktan da faydalanılarak kademeli bir şekilde yerleştirilmiştir (Resim:3). En doğu uçta kayaya oyma mezarlar bulunmaktadır. Bugün tahrip edilmiş olan kaya mezarlarının batısında ve kaya

⁴ R. MEPISASHVILI – D. TUMANISHVILI, *The Church of Bana (Problems of research and Reconstruction)*, Tbilisi 1989, s.129.; A. BRYER- D. WINFIELD, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington 1985, s. 353.; H. ÖZKAN, *Erzurum ve İlçelerindeki Hıristiyan Mimarisi*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1994. B.BAUMGARTNER-ZWETTL, *Mittelalterliche Baudenkmäler im Tal des Çoruh Bei İspir*, *Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinistik (JÖB)*, XL(40), 1990, 375.; O.AYTEKİN, “Artvin-Hamamlı (Dolishana) Kilise-Camii ve Güneş Saati”, *Sanat Tarihi Dergisi*, X, İzmir 2000, s.1-9.; O.AYTEKİN, *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Ankara 1999, s.27,301-312.; D.M.LANG, *The Georgians*, London 1966, s.18-112; M.F. BROSSET, *Histoire de la Georgie*, II, Petersbourg, 1849, s.216-273; E. HONIGMANN, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. F.İŞILTAN), İstanbul 1970, s.50-52.; O.TURAN, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s.20-21; E.TAKASHVILI, *1917 Glis Crkgologisri Eksaedihic Scbrzet Sckertveloni (1917 Yılında Gürcistan'ın Güneyinde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar)*, Tiflis 1960, s.1 vd; M.KADİROĞLU, *Oltu-Tao Bölgesinde IX-XI. Yüzyıl Kiliseleri*, (Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Y. Lisans Tezi), Ankara 1984; M. KADİROĞLU, *Doğu Anadolu'da IX.-XI. Yüzyıl Manastır Toplulukları İşhan Manastırı*, (Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989; O. AYTEKİN, *Artvin'deki Ortaçağ Dönemi Kiliseleri*, (Yüzüncü Yıl Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Y. Lisans Tezi), Van 1993; V. BERIDZE, *Monuments de Tao- Klardjethie Dans l'Histoire de l'Architecture Georgienne*, Tiflis 1981, s. 146-285; N.M. THIERRY, “Notes d'une Nouveau Voyage en Georgie Turquie”, *Bedikartlisa*, S.25, Fransa 1968, s.54-59; W. DJANBADZE, “The Gerorgian Churches of Tao-Klardjet'i Construction Methods and Materials”, *Orientalis Christianus*, S.62, 1978, s.114-134.

mezarların seviyesinden 1.50 m. yükseklikte oval planlı bir malzeme deposu yer alır. Moloz taş malzeme ve horasan harcıyla inşa edilmiş olan malzeme deposunun üzeri tonoz örtülüdür. Malzeme deposundan 2.90 m. yükseklikte ise, iki kattan oluşan kilisenin üst katı yer alır. Kilisenin alt katı kaçak kazılar sonucu dolduğu için girilememiştir. Biz alt katın mahzen olarak değerlendirildiğini düşünmekteyiz. Üst katta yer alan ibadet mekanı, doğu-batı istikametinde düzenlenmiş olup, kuzeyi ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuştur. Doğusunda yarım yuvarlak bir apside yer verilmiş olan kilisenin, üst örtüsü yıkılmıştır(Resim:4-5). Ancak, kalan izlerden beşik tonoz örtüye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin mahzen olduğunu düşündüğümüz alt katı moloz taş ve horasan harcı kullanılarak örülmüştür. Buna karşılık, asıl kilise olan üst katta, düzgün kesme taş malzeme ile örülmüş daha itinalı duvarlar dikkati çeker. Kilisenin bitiminden itibaren manastırın planı güneybatıya doğru hafif bir meyil yapmaktadır. Bu kısımda da kuzeyi kayaya oyma güneyi duvarlarla çevrili, türü anlaşılamayan çeşitli birimler mevcuttur. Kompleks tarzda birleştirilmiş manastır birimlerinin güneybatı ucunda, kayanın çentilmesi sonucu oluşturulmuş basamaklarla ulaşılan, bugün tahrip olmuş ana giriş kapısı bulunmaktadır. Girişten geçtikten sonra solda yine kayanın çentilmesiyle oluşan yedi basamaklı bir merdivenle(Resim:6), kiliseden 1.90 m. yükseklikte, ana kayaya oyulmuş ve güneyi duvarla kapatılmış mezar odasına ulaşılır. Mezar odasının duvarlarında ve zemininde çok sayıda mezar bulunmaktadır.

Literatürde rastlamadığımız ve ilk kez tanıtmaya çalıştığımız bu eser, Sanat Tarihi bilimine kazandırılmayı bekleyen çok sayıda kültür varlığından sadece biridir. Temel amacımız, Anadolu'nun pek bilinmeyen bir köşesinde keşfedilmeyi bekleyen bu yapıyı, bilim camiasının görüş ve dikkatlerine sunmaktır.

Resim 1 : Odalar Manastırı'ndan genel bir görünüm

Resim 2 : Odalar Manastırı'nda Kilisenin güncü cephesi

Resim 3 : Odalar Manastırı'ndan harap olan giriş bölümü

Resim 4 : Odalar Manastırı kilisenin apsisi

Resim 5 : Odalar Manastırı'nda türü anlaşılmayan yapı izleri

Resim 6 : Odalar Manastırı'nda mezar odasına geçişi sağlayan merdiven basamakları ve giriş